А.В. Ставицький, канд. екон. наук, доц.

ГЕНЕЗИС ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У роботі проаналізований розвиток ідей щодо забезпечення економічної безпеки країни. Особлива увага приділена вивченню ролі держави у регулюванні рівня економічної безпеки в умовах різних економічних систем.

The paper analyzes the development of ideas concerning the implementation of economic security in the country. Particular attention is paid to investigating the role of the state in regulating the level of economic security under different economic systems.

Початок фінансово-економічної кризи 2008 року вимусив усвідомити, що будь-які глобалізаційні процеси потрібно не тільки чітко розуміти, а й контролювати. В умовах посилення міждержавної конкуренції, вирівнювання законодавчих актів в різних країнах і відкритості кордонів державні фінанси залишаються фактично єдиним ліберальним механізмом для здійснення впливу на корпоративні фінанси та фінанси домогосподарств, та відповідно, на економічне зростання, удосконалення структури економіки.

Метою роботи є аналіз розвитку ідей про роль держави у забезпеченні економічної безпеки. Звичайно, що у давні часи не існувало самого поняття економічної безпеки, проте були функції, які на даний момент відносяться до даного поняття.

Надзвичайно важливою була роль держави у цивілізаціях Стародавнього Сходу. Зокрема, панівною була державна власність на землю, рабів при збереженні общинного землекористування, здійснюючи державний контроль над розподілом, споживанням, поведінкою і навіть способом мислення громадян. Фактично, саме активна участь держави у економічних процесах регламентувала господарське життя, що призвело до виникнення конкретних економічних наук – статистики, обліку та аналізу господарської діяльності, управління тощо [1].

Питання економічної, а відповідно, і національної безпеки знаходили своє місце у різноманітних трактатах, у яких пропагандується ідея централізму. У видатній пам'ятці староіндійської економічної думки IV-III ст. до н.е. трактаті «Артхашастра» піднімається питання про роль держави, що має полягати у колонізації окраїн, будівництві шляхів, поселень, плантацій, розробці родовищ, іригаційної системи, розвитку промислів, організації царського господарства тощо, наповненні державної скарбниці при збереженні активного балансу державного бюджету.

У стародавньому Китаї мислитель Конфуцій значну увагу приділяв турботі держави про народний добробут, забезпечення соціальної стабільності, залучення населення до громадських робіт. До важливих функцій держави у Китаї відносилося накопичення товарних запасів у період здешевлення продукції та їх реалізація у періоди подорожчання. Іншими словами, обґрунтовувалася необхідність створення державного резерву, який би вирівнював ціни у довгостроковій перспективі. Також, одним з завдань держави було підтримання купівельної вартості грошової одиниці. Пізніше, у середньовічних уявленнях, правителі мали здійснювати контроль за цінами, послабляючи сезонні впливи.

Хоча у Стародавній Греції та Стародавньому Римі було розроблено декілька моделей державного управління, на практиці вони фактично не застосовувалися. У Київській Русі

роль держави зводилася до збирання податків та данини з громадян прилеглих територій.

Інтенсивний розвиток міжнародної торгівлі, ліквідація політичної роздробленості у західноєвропейських країнах, бурхливий процес становлення централізованих національних держав та інші фактори призвели до появи меркантилізму, характерною рисою якого був яскраво виражений протекціонізм. Роль держави зводилася до створення умов для забезпечення активного грошового балансу. Фактично, спочатку ця проблема розв'язувалася за допомогою різноманітних заборон та обмежень щодо імпорту товарів та дорогоцінних металів. Пізні меркантилісти відстоювали економічні заходи реалізації вищезазначеної мети: державна підтримка вітчизняного виробництва, заохочення створення мануфактур, торгових компаній, проведення митної політики, законодавчого обмеження заробітної плати та регламентації споживання.

Слід зазначити, що саме з меркантилізмом пов'язані перші спроби осмислення загальноекономічних проблем на рівні національної економіки в цілому, а також виявлення ролі держави у економічному житті. Крім того, меркантилісти були розробниками теорії міжнародної торгівлі, показали її прямий зв'язок з внутрішнім розвитком країни. Фактично, саме вони постали вперше перед проблемою світової глобалізації економічного життя та його впливу на соціально-економічний розвиток окремої країни..

Аналіз процесу відтворення на макроекономічному рівні за допомогою економічної таблиці Ф.Кене став проривом у світовій економічній науці, дозволив по-новому розглянути роль держави у економічному процесі. Завдяки застосуванню запропонованого апарату з'явилася можливість використовувати агреговані показники на рівні національного господарства в цілому для прийняття рішень. На основі власних досліджень школа фізіократів запропонувала свою ідею справедливого оподаткування в країні, яка зводилася до стягнення земельної ренти.

У роботі А. Сміта [2] при обґрунтуванні економіки «невидимої руки» вказуються три важливі обов'язки держави: оберігати суспільство від насильства і вторгнення інших незалежних суспільств, убезпечувати кожного члена суспільства від несправедливості й гноблення з боку інших його членів, створювати й утримувати певні громадські споруди та установи, у створенні яких не можуть бути зацікавлені окремі особи чи невеликі групи. Всі наведені тези безперечно входять у сучасне розуміння національної безпеки будь-якої країни, проте з точку зору останніх викликів вони здаються недостатніми.

Розвиток класичної школи політичної економії пов'язаний з запереченням активного державного регулювання економіки внаслідок віри у «невидиму руку». Як не дивно, одним з виключень з цього правила був американський економіст Г.Кері [3], який обґрунтовував необхідність протекціоністських заходів США щодо Англії.

Лише у XIX ст. у роботі Дж.Мілля [4] була подана спроба описати завдання держави у ринковій економіці. У його роботі відбулося розмежування статичного та спекулятивного стану ринку, що призвело до аналізу протікання економічних криз в країні. Основним економічним важелем впливу держави на процеси виробництва та розподілу вважалася податкова система, одним з елементів якої мав стати неоподаткований мінімум.

Посилення ролі держави вимагав С.Сісмонді [5], який вказував, що вона має регулювати темпи економічного зростання, забезпечувати поступову еволюцію суспільства, проводити активну соціальну політику.

Еволюційні зміни кінця XIX – початку XX ст. дали можливість для реформування

соціально-економічних відносин на шляху «соціального партнерства». Зрозуміло, що участь держави у такому партнерстві виявлялася бажаною за умови, що вона виступала би важливим інститутом управління економікою, підвладного суспільному контролю, гаранта громадянського миру на основі демократичного політичного консенсусу [6]. Розвиток соціал-демократичних ідей призвів до розуміння активного втручання держави з метою соціального забезпечення, задоволення вищих потреб суспільства.

В той же час у Німеччині камералісти розглядали державу як найголовніший інститут у ієрархії суспільних явищ, відстоюючи тезу про визначальну роль людини у суспільному процесі. Зокрема, Ф.Ліст стверджував, що політична економія має вивчати «як за допомогою національних продуктивних сил найкраще та найдоцільніше розробити національні природні джерела, щоб забезпечувати національне існування, національний добробут і майбутнє нації.» [7] Таке формулювання дуже близьке за духом до сучасного визначення економічної безпеки, оскільки у своїх роботах вчений шукав оптимальне поєднання між різними галузями народного господарства, стимулювання науки, розвиток інфраструктури тощо. Саме йому належить теза про те, що економічна політика держави має враховувати специфіку кожного етапу господарського прогресу нації. Враховуючи це, вчений ставив передусім стратегічні інтереси держави, а тому засуджував політику сліпого фрітрейдерства, не зважаючи на можливості конкретної країни.

Подальші дослідження показували необхідність державного втручання в економіку для досягнення ринкової рівноваги. Зокрема, А. Пігу обґрунтовував необхідність участі держави за допомогою оподаткування та певного контролю за цінами та обсягом виробництва (особливо в умовах монополізації економіки) [8].

Цікавою для аналізу є вітчизняна школа політичної економії. В цілому, питання втручання в ринкову економіку держави в українській економічній літературі було дискусійним. Зокрема, С.Булгаков вважав неприпустимим втручання держави, в той час як К. Воблий та В. Яроцький підтримували думку, що державне втручання є єдиним механізмом узгодження інтересів всіх суб'єктів господарської діяльності. Частина економістів дотримувались більш зваженої оцінки державного регулювання та ринкових процесів (В.Левитський, М.Бернацький, В.Желєзнов, М.Соболєв та ін.). Зокрема, ідею змішаної економіки запропонував В.Левитський, чого на думку вченого можна було досягти шляхом усуспільнення приватної власності і окремих галузей народного господарства як державними, так і комунальними органами [9]. Д.Піхно в цілому підтримував ідею втручання в економіку, проте закликав з обережністю ставитися до протекціоністських заходів, які вважав малоефективними. На його думку, влада має визначати та підтримувати найбільш перспективні виробництва, але підтримка має бути пов'язана з митною політикою, охороною та захистом вітчизняної промисловості від гніту зарубіжної конкуренції. На думку М.Туган-Барановського за умов раціонального розподілу ресурсів можливий безкризовий розвиток капіталістичної економіки. Представники вітчизняної школи вказували, що для розвитку народного господарства роль держави має важливе значення особливо при запобіганні кризових явищ. М.Алексєєнко намагався провести аналіз тих функцій, які має виконувати держава, не порушуючи принципу вільної конкуренції [10].

Лише Дж.Кейнс [11] вперше показав, що бюджетна та грошово-кредитна політика держави суттєвим чином визначає стан економіки країни. Згідно з Дж. Кейнсом прямі

державні видатки стимулюють ефективний попит, що збільшує ВВП країни. З цієї причини вчений виступав за бюджетне фінансування суспільних робіт, що дозволяло зменшити безробіття та збільшити попит. Саме переважно на кейнсіанських ідеях базувалося державне регулювання ринку у 50-70 роках ХХ ст. Особливо значними були результати такої політики при врахуванні різноманітних теорій економічного циклу, що давало можливість за допомогою державного втручання значно послабити негативні тенденції у економіці.

Неоліберальні течії ХХ ст. відстоювали ідею так званої сильної держави, коли держава не втручається у господарські процеси, а лише створює необхідні правові умови для їх безперешкодного руху [12].

Стратегія державного регулювання у концепції нової неокласичної школи складалася з розширення функцій грошово-кредитного регулювання, відмови від бюджетного впливу на виробничі процеси, зменшення бюджетних витрат, скорочення соціальної інфраструктури, зниження соціальних виплат.

Невід'ємною рисою інституціональних теорій є проблема створення системи соціального контролю над економікою, що має бути пов'язана з активною діяльністю держави. Зокрема зазначалося, що антимонопольна діяльність держави є однією з найважливіших областей для державного втручання. До відповідних дій інституціоналісти відносять реформи великих корпорацій, питання ціноутворення, зайнятості, регулювання грошово-кредитного ринку та фінансово-бюджетної системи. Особливо важливим є участь держави у розгортанні фундаментальних досліджень, реалізації комплексних наукових програм, дослідження природоохоронних проблем.

Принципово нове вирішення однієї з центральних проблем щодо оптимального державного регулювання запропонував Р.Коуз. Згідно з його теорією державна допомога має полягати у створенні умов, перш за все правових, які дають можливість ринку самостійно вирішувати нестандартні ситуації сучасної цивілізації.

В Україні на сьогоднішньому етапі поняття економічної безпеки розуміють як загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам [13].В останні роки наголос також робиться на необхідності задоволення сукупності потреб, які забезпечують існування та можливість прогресивного розвитку особи, суспільства і держави [14]. Однією з рис українського напряму досліджень є спроби чисельного виміру економічної безпеки на різних рівнях [15].

Таким чином, з проведеного аналізу видно, що протягом свого розвитку людство постійно змінювало свої уявлення про роль держави в економіці. Держава як мінімум мала забезпечувати резерви основних ресурсів, створювати умови для справедливого обміну. Посилена роль держави зводилася до регулювання економічними циклами шляхом активної податкової або монетарної політики. При найбільш сильному втручанні держави до економіки постає необхідність регулювання певних видів виробництв, перерозподілу благ та соціального захисту населення.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в залежності від поточної економічної ситуації визначається і необхідність втручання держави в економічні процеси, наприклад, у періоди криз, тих чи інших потрясінь виникає потреба у рішучих діях урядів. В той же час, основною загрозою при забезпеченні економічної безпеки країни є неефективність державного

управління. Іншими словами, сильні інститути влади, які здатні забезпечити нормальну роботу ринкових механізмів, набагато важливіші для гарантування економічної безпеки країни. На жаль, українські інститути влади займають одні з останніх місць у світі у рейтингу Всесвітнього економічного форуму [16], що суттєво гальмує розвиток економічної безпеки в Україні.

Література:

1. Історія економічних учень: Підручник: У 2 ч. – Ч.1 / За ред. В.Д. Базилевича. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2006. – 582 с.
2. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй: Пер. з англ.. – К.: Port-Royal, 2001. – С.594.
3. Кэри Г.Ч. Руководство к социальной науке. – СПб., 1869.
4. Милль Дж.С. Основы политической экономиии: В 3 т. – М.: Прогресс, 1980.
5. Сисмонди С. Новые начала политической экономии, или О богатсве в его отношении к народонаселению. – М.: 1937.
6. Kautsky K. Die Diktatur des Proletariats. – Wien, 1918.
7. Лист Ф. национальная система политической экономии. – СПб., 1891.
8. Пигу А. Экономическая теория благосостояния: Пер. с англ.: В 2 т. – М.: Прогресс, 1985.
9. Левитский В.Ф. История политической экономии в связи с историей хозяйственного быта. – Х., 1914.
10. Алексеенко М.М. Взгляд на развитие учения о налоге у экономистов А.Смита, Ж.-Б.Сея, Риккардо, Сисмонди и Д.С. Милля. – Х., 1870.
11. Кейнс Дж.М. Общая теорія занятости, процента и денег. – М.: Гелиос АРВ, 2002.
12. Ойкен В. Основы национальной экономии / В.С. Автономова (общ.ред.). — М. : Экономика, 1996. — 352с.
13. Мунтіян В. І. Економічна безпека України. - К. : КВЩ, 1999 – 462с.
14. Славин Г. Б., Чельцов М. Б. Энергетическая безопасность. Термины и определения // Иркутск, 1999 (Препр. ИСЭМ СО РАН; №4).
15. Черняк О.І., Ставицький А.В. Методика визначення зовнішньоекономічної безпеки України // Экономическая безопасность, разведка и контрразведка. - 2002. - №1. - С. 3-7.
16. http://www.weforum.org/documents/gcr0809/index.html